

EFTALLAR VA SOSONIYLAR DAVRIDA AFG'ONISTONDAGI SIYOSIY HAYOT.**Baxtiyorjon G'aniboyev***SHMT dariy-ingiliz guruhi talabasi**Ilmiy rahbar: PhD Ikromov Sh.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Afg'oniston va Eron qisman Hindiston va Pokiston hududlarida o'rta asrlarda hukmronlik sulola ya'ni Eftallar va ularning azaliy raqibi Sosoniylar haqida gap boradi.

Kalit so'zlar: *Eftallar, Sosoniylar, Pero'z, Vaxshunvar V Man-Shu.*

Milodning IV-V asridan boshlab Afg'oniston hududida yerga egalik munosabatlari, ya'ni feodal ishlab chiqarish munosabatlari qaror topa boshladi. "Feodal" - lotincha katta yer egasi ma'nosini anglatadi. Dehqonlar feodal yer egasi foydasiga tekin ishlab berishga majbur edilar. Dehqondar dastlabki davrlarda haftada bir kun, so'ngra ikki kun, undan keyin uch kun, bora-bora esa butun hafta davomida feodal yerida ishlashga majbur qilingan. Chunki yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, yer feodalning xususiy mulki, dehqon esa bunday mulkdan mahrum edi. Shu bois u feodal yerida ishlamas ochlikdan o'ladi, oilani boqolmaydi. Kushon davlati inqirozga uchrab tarqab ketgach, hozirgi Afg'oniston hududidagi ayrim vohalarda mustaqil mulklar paydo bo'ldi. Bu mulklar qatorida Chag'oniyon (hozirgi Afg'oniston shimoli va O'zbekistonning Surxondaryo viloyatining ma'lum bir qismi), Xuttalon (hozirgi Afg'oniston shimoli va Tojikistonning janubidagi ma'lum bir hudud), Toxariston (hozirgi Afg'oniston shimolidagi Toxar va Qunduz viloyatlari) kabilami sanab o'tish mumkin. Tarixdan ma'lumki, milodiy IV asrdan boshlab Osiyo qit'asining Uzoq Sharq qismidan boshlangan xalqlarning buyuk ko'chishi Afg'oniston hududini ham chetlab o'tmadi. Yer yuzining boshqa mintaqalarida xalqlarning buyuk ko'chishi oqibatlari oldindan ko'ra olingan va shunga yarasha muayyan darajada tayyorgarlik ko'rilgan bo'lsa, Afg'oniston va Shimoliy Hindiston hududlari uchun xalqlarning ko'chishlari kutilmagan hodisa edi. Ayniqsa, Afg'oniston hududi jiddiyroq va vahshiy qablalar bilan yuzlashdi. Eftallar yoki oq xunlar mo'g'ullardan kelib chiqqan va etnik jihatdan xunlar va avarlarga borib taqaluvchi etnik birliklar bo'lib, keyinchalik ular Yevropa va O'rta Sharq hududlariga ham o'mashgan edilar. Ilk feodalizm davrida Afg'oniston hududlarini ham o'z ichiga olgan holda tashkil topgan yirik davlatlardan biri - Eftaliylar davlatidir. Milodiy V asr o'rtalarida Amudaryoni kesib o'tgan eftallar hozirgi Afg'oniston hududini va Shimoliy Hindistonni zabt etishdi. Eftaliylarning etnik jihatdan qaysi qabila yoki xalqqa mansubligi va qaysi tilda so'zlashganliklari to'g'risida fan olamida har xil fikrlar mavjud. Aksariyat olimlar eftaliylarni

milodimizdan avvalgi I asr bilan milodimizning IV asri o'rtalarida Yettisuvdan va undan ham sharqroqdagi hududlardan Orol dengizi bo'ylariga kelib qolgan xunlar bilan aralashib ketgan holda xunn qabilalaridan turkiy tilini qabul qilgan Orol bo'yi sak-massaget qabilalarining avlodlaridir, degan g'oyani ilgari suradilar. Eftaliylar tarixiga oid ma'lumotlar rimlik tarixchi Ammian Mapsellin (IV asr), vizantiyalik tarixchi Prisk Paniyskiy (V asr), Prokopiy Kesariyskiy (VI asr), Feofan Vizantiyskiy (VI asr) asarlarida berilgan. Birmuncha keyinroq yozilgan xitoy solnomalari "Vey-Shu" (VI asr) va "Man-Shu" (IX-X asr)larda ham eftaliylar to'g'risida qimmatli ma'lumotlar uchraydi. Eftaliylar turli tillardagi manbalarda turlicha nomlar bilan talqin qilinadi. Jumladan, xitoy tilidagi manbalarda "E-da" yoki "Ida", arman tilidagi manbalarda - "Xettal" va "Tetal", arab tilidagi manbalarda - "Xeytal", yunon tilidagi manbalarda - "Abdel" ko'rinishida berilgan. Tarixiy manbalarning guvohlik berishicha "eftaliylar" degan nomning o'zi V asrning ikkinchi yarmidan e'tiboran paydo bo'lgan, Feofan Vizantiyskiyning ma'lumotlariga qaraganda eftaliylar shohi Vaxshunvor Eftalon deb nomlangan. Arman tarixchilaridan biri esa eftaliylar degan nom "haft" (yetti), ya'ni massagetlarning yettinchi qabilasi nomidan olingan deb hisoblaydi. Sosoniylar podshosi Varaxran V (418-43 8-yi liar) o'z davlatining sharqiy chegaralari mustahkamligini ta'minlash maqsadida Amudaryo havzasiga kirib kelgan yana bir ko'chmanchi qabila - xioniylarga qarshi kurash olib boradi. Marv yaqinida bo'lib o'tgan jangda xioniylar ustidan g'alaba qozongan Varaxran V o'z davlati chegaralarini Taluqon (Marv bilan Balx oraliq'i)gacha kengaytirdi va bu yerda toshdan chegara minorasi qurdiradi. V asr boshlarida Markaziy Osiyo hududiga va undan o'tib Afg'onistonga yana bir ko'chmanchi qabila bostirib kirdi. Ular kidariylar deb atalib, Afg'oniston shimolidagi Toxariston hududlarida joylashdilar. Bu nom qabila boshlig'i va podshosi Kidar nomidan olingan. Kidariylar bir necha marta g'arbga, ya'ni sosoniylar Eroniga hujum uyushtirganlar. 456-yildagi bo'lgan jangda sosoniylar kidariylarni tor-mor etadilar va kidariylar ushbu jangda halok bo'lgan o'z podsholari Kidaming o'g'li Kungas boshchiligida Hindikush orqali Qandahor tomonga ketadilar. Kidariylar biroz muddat o'tib Shimoliy Hindistondagi Gupta podsholigini o'zlariga bo'ysundiradilar va bu yerda 75 yil mobaynida hukmronlik qilganlar. 457-yilda eftaliy podshosi Vaxshunvor Chag' oniyon, Toxariston va Badaxshonni o'ziga bo'ysundiradi. Eftaliylarning kuchayib ketayotganligidan xavfsiragan sosoniylar shohi Peroz eftaliylarga qarshi yurish qiladi. Ammo u yengilib asirga tushadi va yordam so'rab Vizantiyaga murojaat qiladi. Vizantiyadan yuborilgan pul evaziga asirlikdan ozod qilingan Peroz eftaliylarga ilgari bosib olingan Taluqon shahrini qaytarib berish va Varaxran V tomonidan belgilangan chegaradan nariga o'tmaslik majburiyatini oladi. Biroq Peroz o'z va'dasini bajarmaydi va eftaliylar ustiga ikkinchi marta qo'shin tortib keladi. Ikkinchi marta ham mag'lubiyatga uchrab asir tushadi. Sosoniylar shohi eftaliylarga kumush dirhamlar bilan to'ldirilgan qoplar ortilgan 30 ta xachir berish

majburiyatini oladi. Lekin u faqat yigirmata xachir va shunga loyiq tangalar topa oladi, xolos. Majburiyatning qolgan qismi evaziga Peroz o'z o'g'li Qubodni Eftaliylarga garovga berishga majbur bo'ladi. Majburiyatdagi qarzni to'lab bo'lgan Peroz Vizantiyayordamida uchinchi marta eftaliylar ustiga yurish qiladi. Bu yurishda ham eftaliylardan mag'lubiyatga uchragan Peroz jangda halok bo'ladi. Perozni tor-mor keltirgan eftaliylar Eron ustiga juda katta o'lpon soliqlari soladilar, so'ngra Kobul va Panjob vodiysini ham zabt etadilar. VI asr o'rtalaridan boshlab Markaziy Osiyo hududiga yana bir yirik ijtimoiy-siyosiy birlashmadan iborat turklar bostirib keladi. 563-yilda sosoniylar hukmdori Xusrav I Anushirvon (531-579) va Turk xoqonligining birlashgan qo'shinidan mag'lubiyatga uchragan Eftaliylar o'zini qayta o'nglab ololmaydi. Natijada Eftaliylarning katta mulklari Sosoniylar va Turk xoqonligi o'rtasida bo'lib olinadi. Jumladan, hozirgi Afg'oniston hududlari Sosoniylar davlatiga qo'shib olinadi. VII asrda Arabistonning markaziy va g'arbiy qismidagi bo'ysunmas qabilalar islom dinining asoschisi payg'ambar Muhammad (s.a.v.) atrofida birlashdi. 632-yilda Muhammad (s.a.v.) vafotidan so'ng uning izdoshlari birinchi hujumini Arabiston yarim orolidan tashqaridagi mamlakatlarga qaratishadi. Keyingi 25 yil ichida arab qo'shinlari Afg'oniston hududlariga qadar yetib kelishdi. Ular jangda mohir bo'lib tez harakatlanishgan, o'zlaridan-da madaniyati rivojlangan dushmanlari o'rtasiga nifoq solib, bir lahzada g'olib bo'lishga qodir bo'lishgan. Afg'oniston hududining qulay va go'zal tabiiy iqlim sharoiti hamda behisob boyliklari hamisha arablarning diqqat-e'tiborini o'ziga tortib kelgan. Manbalarning ma'lumotlariga qaraganda arablar 651-yilda Hirot va Balx shaharlari atroflarida paydo bo'ladilar. Hirot shahri 652-yilda arablar tomonidan egallandi. Arablar bosqini arafasida Afg'oniston hududida feodal tarqoqlik hukm surgan. Bu yerda 10 dan ortiq kichik-kichik davlatchalar bo'lib, ular o'zaro urushlar olib borar edilar. Bu hoi arablar tomonidan Afg'oniston hududining bosib olinishini yengillashtirdi. Sosoniylarning sharqdagi chekka viloyatlari qatori Afg'oniston ham arablar tomonidan bosib olindi. VIII asr boshlarida arab qo'shini Seistonni egallagandan keyin o'z diqqatini Balx shahriga qaratadi va 705-yilda Balx shahri egallandi. Shundan so'ng arablarning diqqati Qandahor hamda Kobul shaharlariga qaratilgan va bosqinchilar bir necha marotaba ushbu shaharlarni bosib olishga urinib ko'rgan bo'lsa-da, mahalliy aholining qattiq qarshiligi tufayli arablar o'z maqsadiga yeta olishmadi. Faqatgina IX asming ikkinchi o'n yilligi (815-816-yillar) ga kelib arablar Qandahor hamda Kobul shaharlarini o'zlariga bo'ysundirdilar. So'ngra arablar o'z hujumlarini Sind daryosi (hozirgi janubiy Pokiston)gacha davom ettirishdi. Shahar aholisi arab harbiy boshliqlari va kuchli qo'shini tomonidan qattiq nazoratda ushlab turilar edi. Bu holat islom dinining tezlik bilan tarqalishiga turtki berdi. Lekin Afg'onistonning ba'zi joylarida mahalliy aholi o'zining asrlar osha e'tiqod qilib kelgan dinlarini X asrgacha saqlab qoldi. Ushbu davrda hozirgi Afg'oniston hududida madaniyat ham o'ziga xos ravishda

rivojlanganligi bir qator ilmiy tadqiqotlar davomida o'rganib chiqildi. Jumladan, milodiy 342-781-yillarga tegishli Shimoliy Hindikushdan topilgan Baqtriya hujjatlari buning isbotidir. 1991-yiIdan boshlab oxirgi o'n yil ichida Peshovar bozori va Xalqaro san'at bozorida baqtriya kursiv yozuvining yuzlab namunalari paydo bo'ldi. Ulaming eng katta qismi Londonda professor Nosir David Xaliliy tomonidan sotib olindi va juda katta kolleksiyada to'plandi. Ushbu hujjatlar charm, mato va hatto yog'och tayoqchalarga ham yozilgan. Ulardagi ma'lumotlar korpusi IV asr Sosoniylar hukmronligi davridan to VIII asr Arab xalifaligining gullab-yashnagan davrigacha bo'lgan butun tarixni ozgina bo'lsa-da yoritib beradi. Ushbu kolleksiyadagi hujjatlar butun dunyoda "Rob tumani hokimiga tegishli Baqtriya hujjatlari" nomi bilan mashhur. Fors imperiyasining sharqiy satrapligi hisoblanuvchi Qadimgi Baqtriya tarixiga doir bu topilma shu davrgacha bo'lgan tarixiy qarashlami o'zgartirib yubordi. SOAS (The School of Oriental and African Studies, University of London) tomonidan 2004-yilda "Baqtriya xronologiyasi" nomli loyiha tashkil etildi. Loyihadan maqsad - Baqtriya hujjatlarini ladqiq etish orqali hujjatlaming nisbiy va mutlaq xronologiyasini aniqlash va shu orqali ulaming boy tarixiy mazmunini ochib berish edi. Loyiha rahbari sifatida London Universiteti professori Nikolas Sims Vilyams tayinlandi hamda loyiha San'at va Gumanitar fanlar tadqiqot kengashi tomonidan moliyalashtirildi. N.S.Vilyams loyiha davomida 150 dan ortiq hujjatlar ustida ish olib bordi va juda katta muvaffaqiyatlarga erishdi. Olim tomonidan tarjima qilingan hujjatlar mavzusiga ko'ra quyidagi guruhlarga ajratiladi: - Qishloq xo'jaligi yerlariga doir; - Qullami ozod qilishga doir; - Xo'jalik yurituvchi subyektlami sotishga doir; - Dehqon xo'jaliklarining mahsulot qiymati va soliqlarga doir ro'yxatlari; - Soliq maslahatchilariga tegishli yog'och taxtachalar; - Xudo va ilohlarga ibodat vaqtida ehson qilingan narsalaming tushum ro'yxati; - Buddha matnlari va diniy qiroat ro'yxatlari. Mazkur hujjatlar mavzu jihatidan turlicha bo'lgani bilan, ulami bir umumiy jihat birlashtirib turadi - davlatning muhim arxiv hujjatlari hisoblanuvchi ushbu ma'lumotlar tarixning juda katta sahifalarini ochib beradi. Baqtriyadan topilgan hujjatlarining juda katta qismi muhrlangan va shu sababli ular bizgacha mukammal saqlanib qolgan. Muhrlangan hujjatlar tarkibi ko'plab huquqiy va iqtisodiy hujjatlar, budda matnlari va xatlardan iborat. Shu bilan birga, ba'zi xatlar juda qisqa va tushunish uchun ancha qiyin, chunki ularda bizga noma'lum voqealar haqida so'z boradi. Topilgan hujjatlaming ikkitasi, ya'ni budda matnlari Pure Land budda maktabiga taalluqli, deb ehtimol qilinmoqda. Hujjatlaming katta qismi iqtisodiy mazmunda yozilgan. Ulardan 30 tasi charmga yozilgan tijorat matnlari vazifasini bajargan. Tijorat hujjatlari - shaxsiy nomalar, tovarlar va turli hajmdagi ro'yxatlardan iborat hisobot matnlaridir. Bunday hujjatlarda sana va vaqt aniq ko'rsatilgan. Yana 18 ta matn yog'och tayoqchalarga rang-bo'yoq bilan yozilgan va ular soliq maslahatchilariga tegishli bo'lgan. Mamlakat miqyosida yig'iladigan soliqlaming to'lanish muddati kelganda, soliq yig'uvchilar aholidan

solisqlami turli ko‘rinishlarda qabul qilganlar: dehqonlar va bog‘bonlar yetishtirgan mahsulotlari bilan; g‘allakorlar bug‘doy bilan; hunarmandlar ishlab chiqargan tovarlari bilan soliq to‘lagan. Yog‘och tayoqchaga soliq to‘lovchi va soliq qabul qiluvchining ismi, to‘langan sana, soliq turi qayd etilgan va u soliq to‘lovchi shaxsga taqdim etilgan. 0 ‘sha davrda bu tayoqchalar to‘lov dalolatnomasi vazifasini bajargan. Bundan tashqari ko‘pgina sanasi ko‘rsatilgan hujjatlar - savdo va lizing, sovg‘alar, bir qulni ozod qilishga doir muhrlangan huquqiy shartnomalardir. Ular orasida uchraydigan nikoh shartnomasi bunday mazmundagi ilk topilma hisoblanadi. Shartnoma bir xil pergament (nam va yog‘ni o‘ziga tortmaydigan qog‘oz)ga ikki nusxada yozilgan. Birinchi nusxa o‘qish uchun ochiq qoldirilgan. Ikkinchi nusxa o‘ram shakliga keltirilib, kanop bilan bog‘langan; ip ustiga maxsus loy bo‘laklari yopishtirilgan va loyga yaqin tomonlarning muhrlari yoki bosh barmoq izi bosilgan, bu hujjatning tasdig‘ini bildirgan. Yaqin tomonlar yoki guvohlarning ismlari ba‘zan hujjatning teskari qismidagi muhr-kanop uchun ochilgan teshik yonida yozilgan. Shunday qilib, bunday shartnomalarning muhrlangan nusxasi nizo kelib chiqqanda hakam ishtirokida ochilgan bo‘lishi mumkin. Bu hujjatlarda ko‘rsatilgan sanalar 110-yildan 549-yilgacha bo‘lgan davrga tegishli ekanligi, Sosoniylar erasi 233-yildan boshlanganligi taxmin qilindi. Keyinroq esa, Pokistonning Tochi vodiysidan topilgan baqtriya yozuvi namunasi ham bu taxminning to‘g‘ri ekanligini ko‘rsatdi. Sosoniylar hukmronligiga tegishli va sanasi ko‘rsatilgan hujjatlardan biri 157-yilda (milodiy 389-yilda) odatiy teriga yozilgan sovg‘a tarzida ishlangan. Uning ham ikki nusxasi mavjud: 1-nusxa ochiq, 2-nusxa muhrlangan. Ammo ular yozilgan joy nomi turlicha. Muhrlangan nusxada “Rob shahrida” (zamonaviy Rui), ya‘ni viloyatning ma‘muriy markazida, deb qayd etilgan. Ochiq nusxada esa “Kandban shahrida” deb yozilgan. Tadqiqotchi olimlarning umumiy xulosasiga ko‘ra, “Kandban” - yopiq hujjatda keltirilgan Rob shahrining keyingi davrlardagi nomi bo‘lishi mumkin. “239-yilda yozildi” deb qayd etilgan bir xatda Sosoniy imperator - Shahanshohga ishora mavjud. Yozuvchi o‘zini “Meyam, boshqaruvchi va muvaffaqiyat egasi, mashhur va taniqli hukmdor Peroz Shahanshoh”ga taqqoslagan. Xatning mazmuni haqida ikki xil qarash mavjud: 1. Agar haqiqatdan ham Sosoniylar erasi 233-yilda boshlangan deb olsak, 239-yil milodiy yil hisobi bo‘yicha 471-yilga to‘g‘ri keladi. Eron shohi Perozning hukmronlik yillariga (459^84) to‘g‘ri kelishini hisobga olgan holda, bu xatni Peroz hukmronligi davriga tegishli deb aniq aytishimiz mumkin. 2. Shu bilan birga, “peroz” so‘zi “g‘olib” ma‘nosidagi sifatlash ham bo‘lishi mumkin. N. Sims-Vilyams bu xatni Tochi yozuvi bilan taqqoslagan holda birinchi qarashni yoqlagan. Hujjatlarning talaygina qismi yangi siyosiy kuch sifatida Eftallarning kirib kelishini ochib beradi. 260-yildan (milodiy 492-yil) to 295-yilgacha (milodiy 527-yil) bo‘lgan davrga tegishli 3 ta hujjat Eftallar yoki “Eftal lordlari” uchun to‘lanishi kerak bo‘lgan mulk solig‘i haqidagi talabnoma vazifasini bajargan. Soliq tolovchilar - qirol (“shah”)ning xizmatkorlari deb,

solih oluvchilar - “Shabur Shaburan” ismli oliy fors zodagonining xizmatkorlari deb tasvirlangan. Bundan ko‘rinadiki, Eron aristokratiyasi Eftallarga ulaming qonunlarini buzmaganda bo‘ysunishga rozilik taklifi bilan chiqqanlar va Sosoniylar hukmronligi nomiga bo‘lsa-da saqlanib qolinganda. Ehtimol, “Rob hukmdorlari” nomli mahalliy sulola shartnomaga binoan, mahalliy soliqlardan tashqari, o‘zlari yashayotgan viloyat uchun mulk solig‘ini ham to‘lab borganlar. Afsuski, hujjatda keltirilgan Eftallarga ishora ulaming aynan qachon Shimoliy Hindikushdan ko‘chib kela boshlaganlarini ko‘rsatmaydi. Faqatgina ulaming so‘nggi manzilgohlari va 260-yilning oxirlarida mahalliy aholidan solih hamda o‘lponlami yig‘ib olish uchun kelganliklari ko‘rsatilgan. Tarixiy xatlardan birida Turk qabilalarining Afg‘oniston hududiga ilk marta qadam qo‘ygan yili 407-yil (milodiy 639-yil) deb tasdiqlangan. Bu xatda Eftal unvonlari orasida “Robning xari” deb atalgan Turk unvoni keltiriladi. Ammo xatdagi shaxsning ismi va otasining ismi hech qaysi matnda turk deb atalmagan. Hujjatlar orasidan 478-yili (milodiy 710-yili) “Buyuk turk malikasi Bagaziyas” nomiga yozilgan sovg‘a-tabrik xat topilgan. U Xalachdagi Turk qabilasining malikasi sifatida tasvirlangan bo‘lsa-da, uning ismi hech shubhasiz - baqtriycha. U tegishli bo‘lgan Bredagan oilasi 247-yildan (milodiy 479-yil) oldingi davrlarda Lan shahrini boshqargan hukmron oila sifatida beriladi. Ehtimol, Bagaziyas Turk xoqoni uchun nikohga berilgan mahalliy hukmdor qizi bo‘lgan. Baqtriya hujjatlarining bir qismida arablar haqida ma‘lumotlar uchraydi. Ammo ikkita hujjat diqqatga sazovordir. Ulardan birinchisi 507-yili (milodiy 739-yil) tuzilgan shartnoma. Oldin uchraydigan iqtisodiy hujjatlarda fors kumush dirhami yoki oltin dinori deb izohlangan pul miqdori uchragan bo‘lsa, bu hujjatda mahalliy o‘zgarishlarning tasdig‘i sifatida “Arab kumush dirhami” degan ibora uchraydi. Ikkinchi hujjat esa 525-yilda (milodiy 752-yil) jo‘natilgan, arablarga to‘lanadigan soliqni to‘lash to‘g‘risidagi bildirgi xatdir. Hujjatda mahalliy yer egasi o‘g‘lining ismi “Xamir”, ya‘ni arabcha “Amir” atamasining mahalliy tildagi ko‘rinishi shaklida uchraydi. Arablar uchun talab qilinayotgan solih bildirgisi - aynan shu davrda Arab iqtisodiy hukmronligining yanada yuksak bosqichga chiqqanidan dalolat beradi. Baqtriya solih hujjatlarida arabcha jumlalarning uchrashi aynan o‘sha davrda arab tilining mahalliy baqtriya tilini siqib chiqarayotganligi va asosiy mahalliy davlat tiliga aylanayotganligidan darak beradi. Mazkur hujjatlarning tarjimasida ustida qariyb besh yil davomida izlanish olib borildi. 150 dan ortiq hujjatlarning har biri sinchiklab o‘rganildi va dunyo ommasida e‘tiboriga havola qilindi. Loyiha uchun muvaffaqiyatli bajarilganligi Kembrij Universitetidagi Qadimgi Hindiston va Eron bo‘limi tomonidan tashkil qilingan xalqaro seminarida namoyish etildi. Seminarning ochilish vaqti, ya‘ni 2008-yilning 25-yanvar kuni loyiha tarkibidagi jamoa a‘zolari orasidan uch kishi, shuningdek, boshqa mashhur olimlar tomonidan taqdimotlar topshirildi va ikkita yangi kitob taqdimoti o‘tkazildi: Nikolas Sims-Vilyamsning “Shimoliy Afg‘onistondan Baqtriya hujjatlari” nomli kitobining ikkinchi qismi va

Geoffrey Xon tomonidan yozilgan “Xurosondagi ilk islomiy arab hujjatlar” nomli asarlar. Nikolas Sims-Vilyamsning “Shimoliy Afg‘onistondan Baqtriya hujjatlari” kitobi “Azimut Editions Nour” jamg‘armasi bilan birgalikda ikki qismda chop etildi. Birinchi qism huquqiy va iqtisodiy hujjatlarni o‘z ichiga oladi va bu kitob professor Gelmuth Gumbach tomonidan “filologiya va lingvistik durdona” deb tan olindi. Ikkinchi kitobda harflar va budda matnlari o‘rin egallagan. SOASning “Baqtriya xronologiyasi” loyihasi natijalari juda keng ko‘lamda amalga oshirildi. Afg‘onistonning juda ko‘p marotaba xorijiy kuchlar tomonidan ishg‘ol qilinganligi haqidagi tarixiy ma‘lumotlar bizgacha to‘liq tarzda yetib kelmagan edi. Lekin bugungi kunga kelib bu muammoni ham bartaraf eta oldik. Baqtriya hujjatlari orqali Afg‘onistonning qadimiy siyosiy va ijtimoiy tarixi, qadimda yashagan hukmdor va hokimlari avtobiografiyasi, mahalliy urf-odatlar va mahalliy yozuv madaniyati haqida shovshuvli yangiliklar taqdim etildi. Loyihaning asosiy yutuqlaridan biri, Sosoniylar erasining, haqiqatan ham, 223-yildan boshlanganligini rasmiy ravishda isbotlab berilganligi bo‘ldi. Yuqorida tasvirlangan hujjatlar ilgari noma‘lum bo‘lgan til va madaniyatni yuzaga chiqarishda muhim vazifani bajaradi. Bu ma‘lumotlar Qadimgi Baqtriya va zamonaviy Afg‘oniston madaniyati bo‘yicha yangi davmi ochib beradi. Baqtriya tarixi, nafaqat baqtriya tili, balki, huquqiy amaliyot, poleografik boyliklar, san‘at tarixi va hatto sotsiologiyaga doir ma‘lumotlar bilan boyitildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Afg‘oniston tarixi (o‘quv qo‘llanma). Mualliflar guruhi: A.M.Mannonov, N.A.Abdullaev, R.R.Rashidov. TDSHI, T.: 2019.
2. Массон В.М., Ромодин В. А. История Афганистана. — М.: Наука, 1964 1965
3. История Афганистана с древнейших времен до наших дней. Ред: Ю.В. Ганковский. Мысль– Москва 1982. (Учебник для ВУЗОВ)